

חיה מילוא, שירים בקנה: שירי פולקלור של חיילים וחיילות ישראלים.
רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2016. 360 עמ'.

דליה גבריאל נורי

הספר שירים בקנה הוא ספר מקורי, יצירתי ומחכים, שיחזיר באחת לתקופת השירות הצבאי את כל מי שחוה פרק זה בחייו. הוא מתובל בחן ושזור בנוסטלגיה ובהומור, ועם זאת הוא אינו מהסס להישיר מבט ולבקר אמיתות ומוסכמות עתיקות הסבות סביב חוויית השירות הצבאי. הספר תורם תרומה חשובה לכתיבה המחקרית על "הפואטיקה הצבאית". בפואטיקה הצבאית אני מתכוונת לטקסטים בעלי אופי יצירתי ואמנותי, לרבות שירים ופזמונים, כתבי פרוזה וגם מכתבים אישיים, הסבים סביב הצבא והמלחמה. ז'אנר זה התרחב וכבש שטחים חדשים בעקבות מהפכת התקשורת הדיגיטלית והרשתות החברתיות. דווקא בהקשר זה בולט ייחודו של הספר הזה שפנה לבחון את תת-הז'אנר הקדום אולי ביותר, השירה העממית.

העיסוק המחקרי בפואטיקה הצבאית מתמקד על פי רוב במחקר על שירים צבאיים רשמיים למחצה, כמו שירי הלהקות הצבאיות, שירי משוררים ופזמונים שכתבו פזמונאים ומשוררות מקצועיים, ופחות בשירים הלא פורמליים, האנטי-ממסדיים לעתים, הנכתבים בידי החיילים עצמם. לזמר המלחמה בכללו יש מסורת מפוארת. הוא תפס מקום של כבוד בזמר העברי מאז ראשית הציונות והיה אקורד ליווי קבוע של כל מלחמות ישראל. עוד קודם להקמת המדינה יוחדו פזמונים לפלמ"ח, לבריגדה ולמחתרות. הלהקות הצבאיות ו"זמרות המלחמה" היו חלק כמעט בלתי נפרד מן הכוח הצבאי.

* פרופ' דליה גבריאל נורי, המכללה האקדמית הדסה, ירושלים.
דואר אלקטרוני: gavriely1@gmail.com

בתוך הפואטיקה הצבאית שירי חיילים הם "שירי עם קבוצתיים, הנוצריים לרוב על בסיס פזמונים פופולריים ידועים. השירים צומחים באופן ספונטני וללא הכוונה מלמעלה, מושרים ומופצים על ידי חיילים למען עצמם במהלך שירותם הצבאי. הם אינם מודפסים או מוקלטים ואינם מופצים לקהל הרחב" (עמ' 11). וכדי לשבר את האוזן, דומה שאין כמו שיר החיילים החריף שהיה לאחד מהמנוניה של מלחמת לבנון הראשונה: רד אלינו אווירון / קח אותנו ללבנון / נילחם בשביל שרון / ונחזור בתוך ארון. גסות וברוטליות מינית מאפיינות רבים משירי החיילים שבקורפוס של ספר זה, ונדמה כי פורנוגרפיה ושימוש במילים גסות הם נשמת אפם של שירי החיילים. כך, למשל, שירם של תותחני גדוד נמר: "ארוך הוא בלילה / קצר הוא ביום / עטוף הוא בניילון / למנוע אסון / פורץ הוא קדימה / עובר מכשולים / עד שמגיע לקרום הבתולים" (עמ' 405).

הספר נפתח בסקירה היסטורית של שירי חיילים בזמר העברי, ולאחר מכן הוא מעצב שתי מסגרות פרשניות מרכזיות: הפולקלור והאינטרסקסטואליות. פרקי הניתוח כוללים מבט היסטורי על עיצוב הזהות הלאומית של החייל הישראלי החל בשירי מלחמת העולם השנייה, עבור בשירי הפלמ"ח ומלחמת העצמאות וכלה בשירי שנות ה-60, שירי מלחמת יום כיפור, מלחמת לבנון הראשונה והמלחמות בעשורים האחרונים. פרק מיוחד מוקדש לעיצוב המרחב הגאוגרפי שמתרחשת בו עלילת השירים, ופרקים אחרים עוסקים בגבורה, בייצוגי מוות ושכול ובהומור שחור.

חשוב במיוחד בעיניי הוא הפרק העוסק בתפיסת הגבורה בשירי החיילים ובהשוואתם לאתוס הגבורה המבוסס היטב בזמר העברי: "בניגוד מוחלט לשירי הצנחנים בזמר העברי, המציבים במרכז חוויה של ביטחון עצמי ותחושת שליטה באינני הטבע, שירי הצנחנים מן הפולקלור הזה"לי מציבים במרכז פחד מפני חוסר השליטה וחוסר האונים של הצנחן הנתון לחסדי שמים" (עמ' 227). כך, למשל, "שירי החנוכה בעיקר משמשים בסיס לפרודיות הממעייטות ומגחיכות את תפיסת הגבורה ההרואית של הלוחם בשדה הקרב" (שם). בהקשר זה מובא שיר הצנחנים, המתכתב עם שירו הידוע של לוי קיפניס: "נר לי, נר לי / נר לי דקיק / למה המצנה נשאר בתיק? / גם הרורבי לא נפתח / על הרצפה / אני נמרח" (שם). קריאת התיגר על אתוס הגבורה ועל אתוסים מרכזיים אחרים בתפיסת הצבאיות בתרבות הישראלית בכלל, ובזמר העברי בפרט, נעשית במיומנות רבה ומתוך שליטה והיכרות עם חומרי מחקר מתחום הספרות העברית והכללית, חקר התרבות, הפולקלור וההיסטוריה, והיא בעיניי אחת המגמות החשובות בספר.

פרק מרכזי בספר עוסק בזהות גברית בשירי החיילים. אגב כך הוא מעלה שאלות הכרוכות בהיבטים המגדריים של השירים, והוא בעיניי עיקר חולשתו של הספר. הביקורת הראשונה שלי בהקשר המגדרי נוגעת לקורפוס. הקורפוס כולל 683 שירים, והוא תחום כרונולוגי בין שנת 1940 לשנת 2008. בספר קובצו 61 שירים שכתבו חיילות, 9 אחוזים מן הקורפוס, בעוד מספר החיילות המשרתות בשירות חובה עומד על כ־30 אחוזים. "הסוגה [של שירי חיילים] היא כלי ביטוי עבור גברים ונשים כאחת,

וכי מספר השירים של נשים, הנמוך יחסית בקורפוס, נובע ממיעוט המסגרות הנשיות בצבא, ולא מכך שהסוגה היא גברית" (עמ' 69). בהתחשב בכך שהקורפוס הוא פרי בחירה של הכותבת, והוא אינו מוכתב על-פי תבחינים מוחלטים, זו בחירה מאכזבת. זו החמצה משום שניתן היה בקלות יחסית לתרום לחיזוק ולהעשרה של ז'אנר נשי מקורי, ובמקום זאת, אולי ברוח הצבאית שימיה כימי הצבא, הספר תורם בדרכים שונות דווקא להדרת נשים.

כאן עליי להיזקק לניסיוני האישי. אני נזכרת בחורף הקשה של שנת 1982, מחזור החורף של קורס מאבחנות פסיכוטכניות, שהסתיים במלחמת לבנון הראשונה. את הקורס ליוו שירים אחדים שחיברנו ועזרו לנו להתגבר על רגעים קשים. אני זוכרת במיוחד שיר אחד שהושר בכל הזדמנות. בשנות ילדותנו רווח השיר הידוע של לאה נאור "זרעים של מסטיק": "לנטע ולי יש סוד נחמד / שעוד לא גילינו לאף אחד / אנחנו זרענו מתחת לפלסטיק / זרעים של מסטיק / בקיץ הבא, בקיץ הברז / גינה בכל יום / ועל כל גבעול ועל כל ענף / יבשיל לנו מסטיק אדום". על בסיס השיר של לאה נאור חובר השיר הזה: "לנטע שנברגר ולי יש סוד נחמד / שעוד לא גילינו לאף אחד / בחרנו במלש"ב [מועמד לשירות ביטחון] מכל העדר / לקחנו אותו וסגרנו בחדר / בקיץ הבא, בקיץ הברז, בקיץ הברז [לשכת הגיוס] בכל יום / ועל כל שולחן ועל כל ארון יצמח לנו מלש"ב קטון".

השיר הזה, הזכור לי ממרחק של 37 שנים, רומם את רוחנו בימים הקשים, גם לאחר שהסתיים הקורס והגיעה מלחמת לבנון הראשונה. ארבעה שירים אני זוכרת מקורס המאבחנות של מחזור חורף 1982, ומתוך ההיזכרות בהם אני חשה החמצה. לצורך כתיבתה של סקירה זו, ובאופן ספונטני, תשאלתי בוגרות צעירות יותר וצעירות פחות שחוו את חוויית הקורס הצבאי. צר לי לומר כי לפי התרשמותי, בקלות רבה ניתן היה לבסס קורפוס עשיר של שירי חיילות שישקף את העובדה שנשים הן כמעט שלישי מן הכוח הצבאי הנשי ואינן נמצאות רק בשוליו.

החמצה צורמת עוד יותר נוגעת להיבטים התמטיים של שירי החיילות ולמסקנות הניתוח. וכך כותבת המחברת: "בניתוח שירי החיילות התמקדתי במופעיו של הגוף הנשי בשירים כקטגוריה המארגנת של הניתוח, משום שהם נובעים ישירות מן הטקסטים עצמם. התופעה הבולטת בשיריהן של החיילות בצה"ל מדהימה בעוצמתה: מתוך שישים שירים שחיברו ושרו נשים, בארבעים ושישה יש התייחסות ישירה לגוף הנשי בגילוייו השונים" (עמ' 306). ועוד היא כותבת: "נראה שעבור הנשים החוויה הצבאית מתווכת, ראשית לכול, דרך הגוף – תחושותיו כאביו, גודלו, חוסנו או חולשתו ומידת השתלבותו במרחב הפיזי והסמלי של התרבות" (שם). אין פלא שמתוך נקודת המוצא הזאת, תת-הפרקים של ניתוח שירי הנשים כוללים גם את אלו: "הגישה התפקידית הטיפוסית", "גודל הגוף וצורתו", "הגוף כמשטח מקושט". בדיון בשירים המאמצים "גישה של היפוך מגדרי" כותבת החוקרת: "בהיעדרו של מודל נשים לגוף של לוחמת, נשים לוחמות המתמודדות עם תפקידן החדש בסביבה המורכבת של התרבות הצבאית והשיח

הציבורי, נוטות לרוב לאמץ את אסטרטגיית ההיפוך המגדרי. גישה זו שעיקרה הפנמת דימוי הלוחם, מתבטאת ברצון להידמות לגברים הלוחמים על ידי אימוץ ייצוגי גוף גבריים, אימוץ שפה גברית" (עמ' 314).

הדברים הללו מצערים. ל"נטע שנברגר ולי", ולרבות מאחיותינו החיילות בעבר ובהווה, אין ולא היה עניין חריג בגוף הנשי, ובוודאי לא חשבנו לשמר בשירים את "הגוף [שלנו] כמשטח מקושט". הספר חושף תרבות שיח צבאית גברית וולגרית ומעמיד את השירות הצבאי הגברי כבית יוצר לאלימות מינית: "על ידי ארוטיזציה של שליטה גברית בנשים ושל כוחנות מינית גברית, מנציחים ומשמרים השירים הפורנוגרפיים מציאות של דיכוי ואפליית נשים [...] המציאות הפטריארכאלית מקבלת לגיטימציה ואף מובנית כחלק בלתי נפרד מקשר מיני בין גברים לנשים בצבא או בכלל" (עמ' 304). אף שאינו נעדר ביקורת כלפי מודל הגבריות הגסה והברוטלית, הבא לביטוי ברבים מן השירים, הספר בוחר להלך על קצות האצבעות ומעדיף על פי רוב לשמר קו תיאורי מרוחק, הוא נמנע מביקורת ישירה על הצבא כבית יוצר לאלימות מינית, אולי מתוך הנחה כי ספר מדעי צריך לשמור על "מכובדות מדעית".

לסיכום, זה ספר מחכים, עשיר ומלמד. גם אם הקריאה בו מביכה לעתים לנוכח השירים הוולגריים, היא מענגת ומעוררת חיוך ונוסטלגיה. עם זאת, הספר מעורר ציפייה לספר התשובה הנשית, ספר שידע לספר על שירי חיילות מראשית הצבא ועד השנים האחרונות. ספר כזה יוכל להציג את שירי החיילות כמקור של עוצמה ויצירה, חברות ותמיכה וייתן ביטוי גם לתרומתו החשובה של הצבא למהפך בתפיסת הזהות הנשית והגברית בעשורים האחרונים.